

Det Bornholm, der forsvandt—

Ph. R. Dam: Folkeliv og Indstiftelser paa Bornholm.

(Optegnelser, Skildringer og Minder fra den første Halvdel af forrige Aarhundrede. — Aakirkeby Boghandels Forlag.)

I BORNHOLMS HISTORIE vil Philip Rasch Dam stedse blive mindet. Han var sin Føde en god Søn, en af Folkets Førere i forrige Aarhundrede, hvis Virksomhed satte dybe Spor paa mange Omraader. Som ung blev han militært uddannet, deltog i Krigene 1850 og 64 som Skansekommandør, var i 35 Aar fra 1857 Folketingsmand for 2. Valgkreds og Medlem af Finansudvalget. — Ved 10 af 17 Valg kaaret uden Mødkandidat. I 30 Aar var han desuden Borgmester i Fødebyen Aakirkeby og tillige Postmester og Telegrafbestyrer .... og ikke mindst i 15 Aar Redaktør af Bornholms Tidende fra Bladet begyndte at udkomme den 3. Juli 1866.

Af sæmtidige skildres han

som et Mønster paa Retsind, Pligt troskab, Sanddruhed og ægte Frisind, men samtidig en saare jævn og stilfærdig Mand med den gode Bornholmers bedste Egenskaber.

Ph. R. Dam døde netop ved Aarhundredskiftet, 77 Aar gammel. Fem Aar forinden havde han udgivet første Afsnit af en Bog »Folkeliv og Indstiftelser paa Bornholm«. Han fik ogsaa andet Afsnit færdig i Manuskript, men det er, af forskellige Grunde, først udkommet nu 38 Aar efter i ét Bind sammen med det oprindelige, der forlængst var udsolgt.

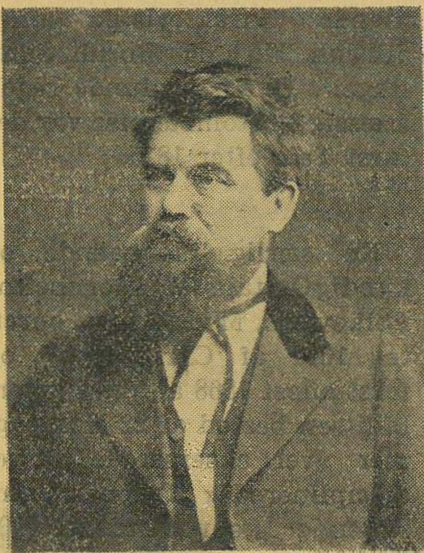
Det er et stateligt Værk paa over 200 Sider, trykt paa svært Papir og overordentlig smukt udstyret fra Forlaget Aakirkeby Boghandels Side

forsynet med en Række gode Billeder.

*

I en Indledning til første Del siger Philip Rasch Dam, at det skal være en Mindebog, for at flere Slægtleds Livsførsel og Livsvilkaar ikke skal skrives i Glemmebogen. Han tilføjer, at der i første Halvdel af det 19. Aarhundrede skete »flere Forandringer og Omskiftelser i Sæder, Skikke og Indstiftelser end tidligere gennem Aarhundreder« og vil nu skildre sine egne Minder og Erfaringer »indenfor Virkelighedens og de givne Kendsgerningers Ramme«.

I første Del skildres Aarets Gang fra Nytaar til Jul og de mange gamle Sæder og Skikke, Mærke- og Mindedage, Fester og folkelige Forlystelser. Korte og knappe Optegnelser, der fortsættes i anden Del, som er lidt større i Omfang og med mere personlige Betragtninger over Tiden, der svandt. Man føres ind i Hjemmene og følger med i Beboernes daglige Liv, faar Besked om Almendannelse og Oplysning, Næringsveje, Tros-

Philip R. Dam.

liv, Kirke- og Skolevæsen og meget mere, skildret paa en livlig og anskuelig Maade.

Det var haarde Tider for godt 100 Aar siden efter den langvarige Krigsperiode og Statsbankerotten. Materiel Stilstand eller Tilbagegang og intet Spor af aandelig og folkelig Vækkelse. Der var »Slaphed baade i ydre Kaar og Driftighed og i indre Sædelighed, som var en næsten uundgaaelig Følge af disse Paavirkninger af Trængsler og Ulykker«. Jorden var tem-

melig forsømt, og Agerbruget stod meget tilbage, saa det gjaldt først og fremmest at bjerge Føden. Der manglede Kappelyst her som paa det aandelige Omraade. Man vilde »være sig selv«, ikke »abø efter« andre .... selv om det var noget godt, der kom frem, Fremskridt som Svingplove, Hegn, Fredning og Udskiftning blev mødt med stærk Uvilje og Modstand, fortæller Ph. R. Dam. Men Bornholm nød ogsaa i lang Tid, ligesom Norge, »en stedmoderlig Pleje fra Statens Side«. Til Gengæld havde Datidens Folk Dyder, som deres Efterkomere savner, mener han: den stærke Friheds- og Uafhængighedsfølelse var »større end i selve Frihedstiden«.

*

Overtroen trivedes frodigt for smaa 100 Aar siden. Forfatteren har mødt Mennesker, der virkelig troede paa Underjordsfolket, om hvis mærkelige Færd der berettes adskilligt .... og derefter følger en mere indgaaende og livfuld Skildring af Gildesvæsen og Gæstebud, Barkedaa,

by gengives.

Man faar at vide, at det første Hestevæddeløb fandt Sted ved Byen »inde i Landet« i Oktober 1831. Det vil maaske interessere Hippologer at høre lidt herom:

Der var 2 Præmier, hvorom 6 Kapløberheste-Ejere konkurrerede. Banen var 4186 Alen lang, og den Strækning blev af Nr. 1 gennemløbet i 5 Min. 10 Sek.

Et andet større Væddeløb fandt Sted Aaret efter. Da var Banen 3900 Alen. Denne Gang var der anmeldt 22 Heste, af hvilke 4 fik Præmie for en Tid af henholdsvis 4 Min. 11 Sek., 4 Min. 13 Sek., 4 Min. 23 Sek. og 4 Min. 26 Sek.

Nu var der aabenbart ved at komme lidt mere Liv i Landbruget, hvad ogsaa fremgaar af, at der ved samme Tid afholdtes de første Væddeløbjninger paa Bornholm.

Et Kapitel handler om Køretøjer, Veje — der var frygtelige — Befordringsvæsen, Gæstgiveri og Postbesørgelse. Det var i de Tider, da »Esben Snus« befordrede Breve til Fods en eller to Gange om Ugen mellem de bornholmske Købstæder. Senere afløstes

givet en saa morsom og rammende Karakteristik af i »Bornh. Tid.« og »Bornh. Samlinger«. Om nogenlunde regelmæssig Postombærelse var der først Tale efter 1815.

*

En særlig indgaaende og kyndig Omtale faar Bornholms Folkeværn, Militisen, oprettet 1611 af Christian IV og først afløst 1868 af Væbningen. Militisen bestod af 22 Kompagnier »vel ekserserede og vel disciplinerede« Tropper, omfattende gennemsnitlig 5400 Mand. Det vil faktisk sige, at hele Bornholm var i Vaaben. Enhver vaabenfør Bornholmer af Mandkøn blev taget til Militærtjeneste straks efter sin Konfirmation — først Legems- og derefter Vaabenøvelser, som delvis foregik ved Kirkerne.

Den talrige Officersstand nød stor Anseelse, og den væbnede Magt var Befolkningens Stolthed. Til de aarlige Generalmønstringer, der skildres særlig livligt og med mange morsomme Træk, valfartede

linge. N... m, straalende... og alle Pige-hjerner bankede varmt. Det hedder bl. a., at de forskellige Afdelingers Vaabenøvelser og de yngstes Legemsøvelser blev fulgt »med en sand Ildhu. Musikken, Fanerne og Kanontordenen opflammede Tilskuernes Sind og Sans til national Stolt-heds-Følelse over deres Øes væbnede Mandskab«. Det var en herlig Tid, sagde de gamle.

Til Parademarchens Toner digtede Folkevittigheden:

Her kommer de gamle Soldater med bare Ben i Støvlerne, Sjakoen »forgatte« de hjemme og Kjolen, den satte de Lapper paa, for den skulde taale at banke paa.

Fra Kaperkrigens Tid 1807—14 fortælles en Række muntre Træk, hvoraf nogle gengives andet Steds i Bladet. Da blev der ved de 43 faste Batterier og Skanser med 136 skarpladte Kanoner hele den bornholmske Kyst rundt holdt stadig Vagt af Linjemandskab. Det kom dog kun til enkelte Smaatræfninger.

Til Slut gives et interessant »Tilbageskue« og Tidsbillede

tid at vædde frem med Vælgermøder, Skyttesag, Andels- og Højskolebevægelse. Folket var vaagnet materielt og aandeligt. Og Tekniken gik sin Sejrs-gang. Det kom helt overvældende. Et lille Træk:

»Første Gang et Dampskib saaes i Farvandet syd for Bornholm, og mens den tykke, sorte Røg hvirvlede sig op fra dets Skrog, troede Folk paa Landet, at der var Ildløs i det stakkels Skib og udtømte sig i Medlidenhedsudtryk og Klagegyde«.

Folk forandredes. Men ogsaa selve Landet skiftede Udseende. Hen mod Slutningen af Bogen findes en let vemodig Skildring af en Vandring over den gamle Højlyng fra Nexø til Hammeren inden Plantningen tog Fart. Det er fin Naturskildring fuld af Stemning og Poesi. Her møder man Fri-luftsmennesket og Naturelskeren Philip R. Dam og skænker endog Blicher en Tanke.

*

Bornholmslitteraturen er blevet beriget med et værdifuldt Værk i disse paalidelige, oplysende og fornøjelige Beretninger, som samtidig er et smukt

Det Bornholm, der forsvandt....

Ja, men det er dukket op igen og lever videre i Minderne, som her er overgivet til Efterslægten.... De vil kunne læses med Udbytte af enhver, ogsaa i vor Tid, og er et kærkomment Kildeskrift for Specialhistorikere.

Ph. R. Dams Evne til at skildre det forbigangne er saa udviklet, at det føles som nyt og nærværende, og man er Sønnen, Dr. phil. Axel Dam, taknemlig, fordi han har givet sit Minde til Offentliggørelsen med Bistand af Dr. Boesen, Nexø.

»Vort eget Liv er kort, men Slægtens lang«. Fortidens Generationer lever videre i Nutiden. Derfor kan deres Liv ingen Sinde blive os ligegyldigt. Det fortsættes jo i vort eget. Og man kan aldrig lære for meget om sig selv.

HP

16-12-1978

Bornholmsk føljeton igen

For over 100 år siden skrev Bornholms Tidendes daværende redaktør, Philip Rasch Dam, romanen »Sveder Ketting og Lybækkerne på Bornholm« – I bogform er det en af de sjældenheder, samlere må lede forgæves efter – men nu gentager vi fortællingen som føljeton her på siden

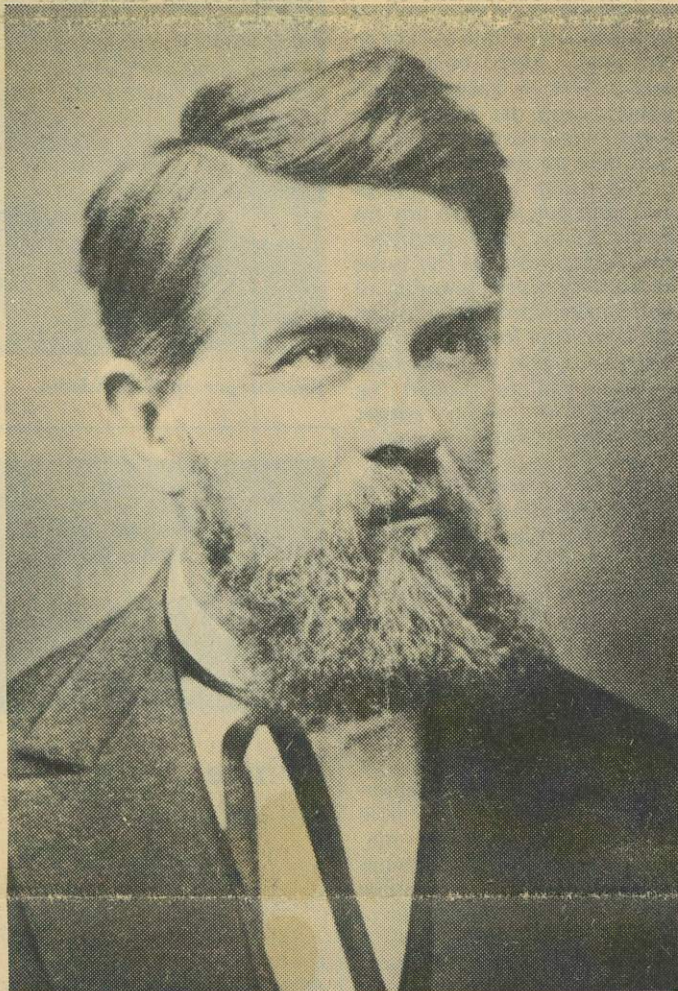
Der er visse titler, som samlere af bornholmske bøger kan få lov at lede efter i mange år, og det er vel i det hele taget de færreste, der får held med sig, når det gælder de ældre bornholmske udgivelser. En af de store sjældenheder er Philip Rasch Dams fortælling om Sveder Ketting og lybækkerne på Bornholm. Nu bliver der imidlertid lejlighed til at læse romanen her i bladet, idet vi bringer den uforkortet som føljeton her på siden de kommende lørdage. Det første afsnit starter i næste uge.

Men først nogle bemærkninger om forfatteren og bogen. – Ph. R. Dam er en af de store folkelige skikkelser på Bornholm. Han fødtes i 1823 i Åkirkeby som søn af artillerikaptajn og avlsbruger Markus L. Dam, og han begyndte tidligt at hjælpe med ved faderens landbrug. Han rådede bod på en noget mangelfuld skolegang ved i sin fritid at læse sprog og regning, og som 17-årig fik han plads som kontorist ved byfogedkontoret i Hillerød, hvor han var i to år. Trods en lang arbejdstid læste han om aftenen til alm. forberedelseseksamen, som han bestod i København i 1842.

Derefter blev han skriver ved byfogedkontoret i Nexø. En overgang spekulerede han på at læse jura, men opgav og meldte sig i stedet ved forsvaret, og i 1845 udnævntes han til sekondløjtnant ved Bornholms Milit. Samme år var han ansat som byfogedfuldmægtig i Svaneke, men blev syg og boede en tid hjemme. I 1848 meldte han sig som frivillig i tre-års-krigen, men nåede aldrig at komme til fronten. I 1851 er han atter hjemme, og da faderen i mellemtiden var død, bestyrede han ejendommen, ligesom han i nogle år var timelærer ved borgerskolen i Rønne.

Dam var en både velbevaget og flittig mand, og han kom hurtigt i forgrunden i byens og efterhånden hele øens kulturelle og politiske liv. I 1856 oprettede han sammen med Lucianus Kofod Bornholms første folkehøjskole i hjemmet i Åkirkeby, men højskoletanken havde endnu ikke fæstnet sig hos bornholmerne, og skolen klarede sig kun et par vintre.

Samtidig havde Dam startet sin lange politiske løbane. I 1857 valgte Åkirkebykredsen ham ind i folketinget, og dette hverv bested han i 35 år, i løbet af hvilke han præsterede at blive genvalgt 19 gange.

Ph. R. Dam

I 1866 tog han initiativet til at oprette Bornholms Tidende som et oppositionsblad mod højrebevægelsen, og Dam redigerede bladet i 15 år, indtil det blev overtaget af M. M. Smidt.

Under alt dette fortsatte han sin karriere indenfor militsen, og han meldte sig atter frivilligt i 1864. I 1868 kom udnævnelsen til kaptajn ved Bornholms Væbning og som sådan virkede han indtil afskedigelsen på grund af alder i 1878. Også skyttesagen optog ham. Han var formand for Åkirkeby-foreningen fra starten i 1863 og senere medstifter og formand for amtskytteforeningen.

Hvor utroligt det end lyder, var Dams virkelyst ikke udtømt med alle disse hverv.

Han blev i 1861 medlem af borgerrepræsentationen i Åkirkeby og i 1869 udnævnt til kgl. borgmester. Desuden var han fra 1866 postmester og fra 1869 telegrafbestyrer. Disse hverv bestred han til sin død i 1900.

Og trods alle disse travle gøremål var han en flittig skribent, først og fremmest i sit blad, og det var da også her, at lybækker-romanen blev trykt første gang, nemlig

som føljeton i 1867. I 1882 udsendte Dam romanen i bogform. Vi kender ikke i dag oplagets størrelse, men det

Kringler og kagemænd

I Klippeøens julenummer skriver A. L. J. M., der er bagermester »ovre«, om »Øen og dens påvirkning«. Her er et pluk af artiklen:

– Men forud for familiejulen var der forberedelserne i bageriet (i Rønne. Red.). Alle-rede fra oktober blev enhver ledig stund i bagningen udfyldt med at producere kommenskringler, der blev trukket på en papirsnor, 51 stk. i hvert bundt, som blev hængt op på loftet på en stang

Ind imellem kommenskringlerne blev der lavet pebernødder. Disse blev samlet i sække og ligeledes hængt op på loftet, hvor de opbevarede til hen i december, hvor salget begyndte.

Pebernødderne blev solgt litervis – målt af med et litermål.

Nærmere op mod jul blev der gang i kagemændene, der var overtrukket med rød glasur.

har næppe været stort, og det er naturligvis grunden til, at samlere som regel må lede forgæves.

Når vi nu genoptrykker romanen, er der nok grund til at understrege, at den ikke slavisk følger de historiske kendsgerninger, men Dam spinder en underholdende ende på baggrund af en af Bornholms dramatiske epoker, og bogen indeholder en hel del af interesse om bornholmsk folkeliv i gamle dage. Det var i det hele taget et emne, der optog Dam stærkt, og han udgav i 1895 bogen »Folkeliv og Indstiftelser på Bornholm«. Ved sin død havde han en fortsættelse færdig, men den blev først udgivet ved sønnen, dr. phil. Axel Dam i 1933. Tilsammen er disse skildringer af stor værdi for historisk interesse, og dem er der jo mange af på Bornholm.

Vi bringer i de kommende måneder bogen i sin helhed og dermed også den historiske indledning, der danner bogens optakt. Stavemåden m.h.t. navne, er Dams egen, men vi har valgt at bruge nutidig retsskrivning, ikke mindst af hensyn til dem, der ikke er vant til andet. Bogens fodnoter, der hovedsagelig gælder »oversættelse« af visse gamle danske og bornholmske udtryk, bringes i parentes efter ordet.

God fornøjelse med denne spændende beretning fra Bornholm i gamle dage.

Man kan stadig få disse varer til jul, når man gæster Bornholm, men salget er af mindre dimension.

De røde kagemænd har jeg aldrig set andre steder. Det samme gælder julekommenskringler. Jeg har aldrig i min tid mødt en bager, der kunne slå en kommenskringle op, undtagen han så måtte være bornholmer.

Et særpræg for Bornholm var vel nok bagningen for folk, der selv kom med dejen i et viskestykke. – Dejen blev lagt ud i bageriet med en seddel på med navn og om det skulle være et brød eller en kringle.

Lidt bornholmsk

– Fi skamma daj, Håns! Lidinj e du, å sjidinj e du, å ijla ser du ud!

– A folk ente kanj håusa, forstår ja ente, så P. P. – Já kanj ente glømme (glemme).

A det er af mine forfædre på Madron side?

Da tre Sild om Dagen var den voksne Bornholmers mindste Ration

En ikke alt for elskværdig, men snurrig Karakteristik af Forholdene paa Bornholm for 50 Aar siden, skrevet af en Samtidig

Blader man de gamle Aargange af »Bornh. Avis« igennem, kan man støde paa mangen snurrig Artikel.

I Aargangen 1886 finder vi saaledes i Nummeret for 21. Juli en Gengivelse af en Artikel, der har været offentliggjort i »Ugeskrift for Læger« hint Aar, og som »Avisen«s Redaktion bemærker i en indledende Note »liger noget af Ensidighed og Feilsyn«.

Kedelig var Artiklen imidlertid, hvad efterfølgende Udpluk vil

viser, ikke; synderlig elskværdig overfor Datidens Bornholmere var den ikke heller. Men lad os lade »Beskrivelsen« tale for sig selv gennem de citerede Afsnit:

BEBOElsen

»Husrum er der (i de bornholmske Byer) nok af; der er selv hos jævne Borgerfolk en sand Luxus med Hensyn til Antal og Rummelighed af Værelser; men med Hensyn til Benyttelsen af disse vise Beboerne her den samme Ufornuft som andensteds, den samme Tilbøielighed til at presse Familien sammen i et af de mindste Værelser, der som oftest tillige maa tjene

som Sovekammer, den samme Rædsel for frisk Luft og oplukkede Vinduer, den samme Forkjærlighed om Vinteren for den stærkt ophevede Kakkellovn, der tillige mange Steder maa gøre Tjeneste som Kjøkkenkomfur.

Denne Tilbøielighed til at pakke sig sammen har maaske tildels den samme Grund som Bornholmernes Tilbøielighed til at pakke sig ind og deres Skræk for at bruge Søbade — nemlig deres Frygt for Forkølelse.

Uagtet Bornholmerne ellers — navnlig ogsaa ved Fiskerleierne — ere meget renlige Folk, hvilket for en Del vel hænger sammen med, at Fattigdom dér paa Øen ingensteds naar extreme Grader, have de dog en vis Rædsel for Søbadene — en Rædsel, der endog gaar saa vidt, at det ikke er ualmindeligt at træffe Forældre, der forbyde deres Børn at bade sig, fordi de anse Badene for svækkende.«

OM MAD OG DRIKKE

Senere i Artiklen fortsættes:

»Gourmander ere Bornholmerne ikke; det forbyder deres store Spar-

sommelighed dem. Og dette gælder lige saa vel om Velhavende som om Fattige. Kogekunsten staa i det hele paa et meget lavt Trin, og man kan træffe velhavende Borgerkoner, der ikke forstaa at lave saa simple Retter som Røræg og Havresuppe (!) Fisk er Bornholmernes Hovednæringsmiddel og saltede Sild med Løg og Kartofler deres Yndlingsspis; 3 Sild om Dagen anses for en voksen Mands mindste Ration.«

»En bornholmsk Spiseseddel.... i Kjøbstæderne som paa Landet ser med faa Variationer saaledes ud: Frokost: saltede utilberedte Sild med Brød, Ed-dike, Løg og Peber eller Kartofler og Sennepssauce til samt en »Sup« (Snaps). Middag: Søbemad samt Kjød eller Flæsk eller saltet Fisk; kun i Slagtetiden eller ved Høitiderne opvartes der med fersk Kjød, og da alt det bedste Fedekvæg gaar til Kjøbenhavn, er det ikke usandsynligt, at en stor Del af det Oxekjød, der nydes paa Bornholm, har tilhørt tuberkuløse Dyr. Middag: Fedtebrød med eller uden Paalæg. Aftensmad: Øl og Brød, Mælk

og Brød, Grød eller en Fiskeret. Det var, hvad man spiser. Men Hensyn til, hvad man drikker, da skal det først bemærkes, at den bornholmske Almue nære en levende Ringagt for at drikke Vand (!) De nyde det i Regelen kun i Sygdomstilfælde, og det er ikke givet, at det her altid er sundt, da Brøndene ikke altid ere de bedste, om end Analysen viser, at de staa noget over dem i Buda-Pesth (!)

Nationaldrikken kaldes simpelt hen »Drikke«. Det er en Slags hjemmebrygget Øl, der nydes i frisk, uafgæret Tilstand, og som i den varme Tid som oftest er surt, eftersom de færreste anvende den fornødne Tid paa at holde Bryggekarrene rene.«

»En Blanding af »Drikke« og Mælk bærer Navnet »Søbe« og betragtes som en hel Herreret. Denne Nationaldrik medfører bl. a., at kronisk Mavekatarrh maa regnes for Nationalsygdommen paa Bornholm.

Hvad Brændevin angaar, saa forbrugtes der i 1855 omtrent 328 Pægle aarlig for hver Mand over 15 Aar,

men i 1880 var dog dette Gjennemsnittal gaaet ned til ca. 255 Pægle.... I 1876—84 var Alkoholismen endnu Dødsarsag for 10 pCt. af samtlige Dødsfald blandt Mandfolk mellem 20 og 65 Aar i Kjøbstæderne.«

BANGE FOR LÆGER —

Artiklen nævner sluttelig »Bornholmernes Sky for at bruge examinerede Læger og den af disse anordnede Medicin« og oplyser, at »mange benytte kun Lægen til at udstede Dødsattesten«. Til Gengæld nød »kloge« Folk megen Tillid, hvilket der fortælles flere saare drastiske Eksempler paa.

Alligevel, indrømmes det, »ere Dødsfald- og Sygelighedsforholdene dog i det hele gode paa Øen«, skønt »kun 4 af Danmarks 18 Amter have en tættere Befolkning, og i intet Amt er Kvindekjønnen saa stærkt repræsenteret som paa Bornholm.« Ja, det ender endog med, at Artiklens ukendte Forfatter maa erkende, at Bornholm, hvad Folkesundheden angaar, i 1886 stod endog meget højt.

Copisten.

Bornh. Avis 29-7-1886